

ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈЕДИНАЧНОГ И ОПШТЕГ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА У ПРОЗИ СУНЧИЦЕ ДЕНИЋ

Сунчица Денић, професор, књижевник и књижевни критичар, остварила се и као прозни писац. Међу њеним прозним дјелима запажени су од читалаца и критике романи *Три света* и *Свет изван*. У раду ће се посматрати употреба глаголских облика у овој улози. Циљ рада је да покаже како у њима Сунчица Денић користи ове облике у представљању појединачних и неограничено понављаних радњи и ситуација, односно како исказује појединачно и опште.

Кључне ријечи и изрази: књижевно дјело, глаголски облици, референцијалност и неререференцијалност, појединачно и опште.

Сунчица Денић је стекла име угледног писца у читалачкој публици, исто као и у књижевној критици, као пјесник и прозни писац. Када је ријеч о прози, свакако су данас најзначајнији њени романи *Три света* и *Свет изван*. Њих одликује густо ткано књижевно ткиво у коме значајне боје даје управо њен завичај – Угљаре и шире Косово и Метохија, судбина или зла судбина овога свијета. Живот послјије погрома с краја 20. вијека оставља посебан утисак код читалаца. О њему говори сама Сунчица Денић, а говоре и јунаци тих романа. Има извјесне разлике, чини ми се, између та два романа у погледу казивања: колико о томе свијету говори сам писац, колико јунаци. У роману *Свет изван* некако се више као намећу сами јунаци својим казивањем. Додуше, нешто је различита и структура ових романа. Нормално, у књижевном дјелу увијек је важан и језик у њему, тиме се баве и књижевни критичари и стручњаци за језик, свако из своје перспективе. У оваквој прози, свакако се намеће и питање односа стандардног и народног језика и није безначајно за писца којим језиком говоре његови јунаци, какав је однос народног и стандардног језика јунака. Посебно ова чињеница важи за књижевно дјело у коме то може да има и више смисла и посебног значења, какав случај је управо с романима Сунчице Денић. Свједоци смо, а Сунчица Денић то посебно доживљава, да се са изгоном Срба са Косова и Метохије изгони и српски језик како се он говори тамо². О томе она свакако размишља

¹ sretotanasic@yahoo.com

² О тим питањима није мјесто да се овдје више говори, али упућујем читаоце посебно на чланке и књиге проф. Митре Релић.

и није случајно што на једном мјесту у роману *Свет изван*, у једној причи, у сложеном контексту, поставља питање:

„Битан ли је генитив, битан ли је вокатив, ако битни нису Високи Дечани? (Стално мислим о томе да би ко зна каква литература била писана на Косову и Југу, кад би се боље знале разлике и сличности између генитива, датива, вокатива, инструментала... Или да их нема! Да нису толико битни.) (стр. 41)“ Одговор о улози језика јунака у књижевном дјелу наћи ће у њеном дјелу онај ко зна да трага, ко не зна не вриједи му говорити. Као што је Новица Петковић увјерљиво одговорио свим критичарима језика у књижевном дјелу Борисава Станковића. Да наведем само једну Петковићеву реченицу: „И имају [језичке норме – С.Т.] различан степен важења од једног до другог подручја у култури, и од једне до друге врсте језичких текстова“ (стр. 22), а позивајући да се прочита цио Петковићев текст. Зато се не треба заустављати код случајева гдје јунаци користе свој, народни, говор с намјером да се утврди да се писац не служи добро књижевним језиком. Али се мора зауставити код реченица које слиједе иза ових цитираних:

„Битан ли је прелазак л у о, као и прелазак из ништавила у ништавило, Влтаво, водо, Влтаво, куд се дену Душанова глава? И Лазара цара?

Није ни прелазак л у нешто друго извршено, и Влтава остаде Влтава.

Она постојана, са оним л што има, преносила је оно што су три Бистрице изгубиле (Пећка, Дечанска и Призренска). Шта ће бити с Косовом, Влтаво?“ (*Три света*, 42).

Уводи нас, дакле, Сунчица Денић у вишу граматику за разумијевање књижевног дјела.

И на нека друга питања која се јављају кад се човјек унесе у прозу Сунчице Денић пажљивији читалац нађе и објашњење, или бар важну напукницу објашњења. Тако се у овој прози може запазити веза између појаве неких типова безличне реченице са пишчевом сликом свијета. А онда наиђемо на реченицу: „Обезличено им је све и ништа им не значе они које су познавали“ (*Свет изван*, 78). И ту није крај. Чак нађемо и другу половину наслова овога рада: „Зато опстају, поред мука, усмерени по неком антрополошком принципу: *опште и појединачне жртве*“ (*Три света*, 15). Срећом, свако на свом терену. И кад сам већ овако почео, морам рећи да по мјерилима лингвистичким Сунчица Денић у прозним дјелима, у ова два романа, показује и завидно богатство језика (о његовом владању у стварању књижевне умјетности позванији су други да суде). Од познавања народног језика свога завичаја и умијећа његовог увођења у књижевно дјело до владања савременим српским стандардним језиком и његовим зналачким коришћењем. Рецимо, за савремени српски стандардни језик карактеристичне су и неке појаве које истовремено свједоче и о његовој интелектуализацији и функционалности раслојености. Такве су појаве глаголске и ине декомпозиције или номинализација. И једна и друга појава одлике су других,

специјалних функционалних стилова, не и књижевноумјетничког, али се у њему јављају кад је то оправдано. Тако је код наших најбољих писаца, тако управо те језичке датости сусрећемо и у романима Сунчице Денић, и то типичне примјере – декомпоновање рјеђе: Са њом је сатима *водио разговоре* (*Свет изван*, 18), номинализације свакако чешће: Каква слога, какво *њено чување и сабирање деце!* (*Свет изван*, 30). Ово се даје само у виду мале напомене ради потврде изречене оцјене о Сунчици Денић као писцу, и неће даље бити тема овога рада.

Радње и ситуације, као и о стварима, могу се представљати на два основна начина – референцијално и нереференцијално. То значи да се о свему што се дешава може говорити као о појединачном и општем, и то представља језичку универзалију³. Разлике међу језицима су у начину исказивања те опозиције појединачно/опште. Неки језици имају развијенију опозицију у самим глаголима, други ту опозицију исказују претежно глаголским облицима. У српском језику разликовање појединачног и општег, тј. референцијалног и нереференцијалног представљања радњи и ситуација, претежно се остварује глаголским облицима. Међутим, српски језик, као и други словенски језици, нема два различита глаголска система за та два вида изражавања, него за то служи један систем глаголских облика. Разлика је у различитом избору глаголских облика. Различито се понашају при референцијалној и нереференцијалној употреби. Тако, рецимо, референцијалне садашње радње исказују се само презентом несвршених глагола, а нереференцијалне презентом несвршених и свршених глагола итд. У остваривању ове функције глаголским облицима помажу и нека друга средства у реченици и(ли) шири контекст⁴.

Сунчица Денић у својим прозним дјелима ствара, дакле, умјетнички свијет говорећи и о појединачним и општим догађајима и ситуацијама у њему. У ту сврху она користи средства за исказивање појединачног и општег која су јој на располагању, а то су – како је речено – глаголски облици. „А као што се зна, опис нужно, и у знатној мери, зависи од средстава описа. Поготово у уметности. Приказани свет у роману своја књижевна својства добрим делом добија отуда што изражајна средства којим се писац служи истичу једне а запостављају друге појединости у предмету (тематичи)” (Петковић 157).

У наставку ће се показати како употреба глаголских облика служи за исказивање појединачних догађаја и ситуација и њиховог неограниченог понављања, све до генеричности – служи приказивању света умјетнос-

³ О исказивању нереференцијалности у различитим језицима, словенским и несловенским, в. Храковски 1989 (ур).

⁴ О питању изражавања опозиције референцијалност/нереференцијалност радњи/ситуација в. Танасић 1996, 2005. и 2021. Тамо се наводи опширнија релевантна литература, међутим, сматрам да је уз овај рад није нужно наводити.

ти Сунчице Денић. Прво неколико примјера за исказивање појединачних радњи и ситуација.

[1]

1. И не само да су *шкринула*, већ су тако *запишала* као да су пропевала (*Три света*, 72); 2. Из Угљара никада *нисам отишао* (*Свет изван*, 67); п.в. 3. У Угљару *се нисмо плашили* болести (*Свет изван*, 28); 4. У трагању за најбољом причом *схватила сам* да и она, неуспела, може одговорити на многа питања и многе загонетке (*Свет изван*, 7) п.в. 5. Део рукописа *написан је био* у овом духу (*Свет изван*, 27); 5а. Не сећам се шта је још причала, нити шта је све *било изречено* (*Три света*, 88); 6. *Нађоше* ми њу, сироту девојку, која имаше, за нас Косовце, најгори статус (*Три света*, 86); 7. Два дечакића око петнаест-шеснаест година *устремише* се на мене и оне људе (*Три света*, 32); 8. Цела Метохија *нестаде* (*Три света*, 133); 9. Мајка га у крилу држала, да га поврати, а Раца га *умиваше* и *дозиваше* (*Свет изван*, 28); 10. *Нађоше* ми њу, сироту девојку, која *имаше*, за нас Косовце, најгори статус (*Три света*, 86);

11. Знам да *ће бити* без закачалки, запонаца, зачкољица (*Три света*, 72); 12. *Проћи ће* кад сване, каже ми. Не брини. (*Свет изван*, 31); 13. То да *се нећемо извући, нећемо спасити*, мисли велика већина Косоваца (*Свет изван*, 47); 14. *Решићемо* многе муке ако нађемо ту смокву (*Свет изван*, 130); (*Свет изван*, 136); 15. Ја *ћу да чекам* док не чујем пронађоше ли се кривци за нашега Ненада (*Свет изван*, 147); 16. Ако си жив, *даћемо* ти најбољу собу, гостинску, да тамо одмараш твоје тело и твоју душу (*Свет изван*, 29); 17. Бабо, кад ми се роди ћерка, *даћу* јој име Софија (*Свет изван*, 55); 18. Бог зна, на шта *ће* све ово *да изађе* (*Свет изван*, 59);

19. *Верујем*, и данас, било на којој страни света и било у каквој и коликој мржњи и нетрпељивости да су, било у просторијама на Косову где су им спаљена врата или где су их они спалили, њих тридесеторо зна шта значи реч *шкринуше* (*Три света*, 72); 20. Све ми *се чини* да нас Угљарчани другачије гледају од тада (*Свет изван*, 31); 21. *Не смемо* више да имамо војску, каже ми (*Свет изван*, 58); 22. Угљаре више *не личи* на село, нити *личи* на оно Угљаре и на Косово (*Свет изван*, 59); 23. У Бресју *нема* оног народа од пре бомбардовања и прогона (*Свет изван*, 122); 24. *Молим* Бога да чешиће мисле да врата *шкрипнуше*, чекајући некога, можда оне чија су врата (*Три света*, 72); 25. –*Молим* Бога да ме узме – говорила би, носећи крст (*Три света*, 78); 26. *Ћутим* о томе, ево, већ десет година (*Свет изван*, 28); 27. А Бог *ћути* ли *ћути* на оволика чуда, каже Зара. (*Свет изван*, 28); 28. *Нећу* више *да причам* пред овим скупом шта се све збивало са оним Шиптарима што су дошли да купе кућу (*Свет изван*, 137); 29. Често сам се питао зашто смо се ми Косо-

вци, Срби, одрекли *Божура* [цигара – С.Т.]. Мајка му стара, па зар нас то не веже од вајкада за нешто што је свето, за битку чувену, за род? (*Три света*, 33).

Наведени примјери илуструју исказивање појединачних, референцијалних радњи на сва три временска плана. Прошлост, будућност и садашњост. Проза Сунчице Денић добро одражава ситуацију српског књижевног језика, мада језик књижевности не мора бити подударан са српским књижевним/стандардним језиком. Тако се на плану прошлости користи већи број глаголских облика за исказивање овога вида радњи. Наравно, најчешће се јавља облик перфекта. И као што је то у савременом српском стандардном језику, и овдје се исказују референцијалне прошле радње несвршеног вида (примјер три) и свршеног вида (примјери један, два, четири). Обликом аориста исказују се прошле референцијалне свршене радње (примјери шест, седам, осам); на имперфективни аорист, иначе познат српском језику, нисам наишао. Аорист свршених глагола готово досљедно и исказује само референцијалну прошлост, а може и извјесне видове неререференцијалности исказивати (Танасић 2005). Такву употребу овог облика нисам запазио. Зато перфективни аорист са референцијалном употребом у овоме дјелу има живу употребу и пуну функцију – исказује доживљеност прошлих радњи. О томе врло увјерљиво говори и овдје наведени примјер осам. Оно што је карактеристично за ова дјела Сунчице Денић јесте да се сусреће и облик имперфекта, и то не само у предикату са помоћним глаголом у том облику (в. и Танасић 2010: 354–355). Данас је овај облик постао риједак у стандардном језику; сусреће се у разговорном језику у суженом избору и појединим књижевним дјелима. Сунчица Денић га, дакле, у својој прози користи. Као и аорист, он има посебно својство – исказивање прошлих доживљених радњи (Танасић 2005). И док се аорист јавља релативно ријетко, имперфекат има знатно мању фреквенцију; отуда и његово појављивање у књижевном тексту има већу стилистичку вриједност. У овој прози, која иначе представља емоционално натопљене приче, употреба имперфекта има посебну вриједност – својство доживљености максимално долази до изражаја. Што се тиче облика плусквамперфекта, он се јавља ријетко, ако се уопште јавља при режиму активне дијатезе, а запазио сам једино пасивне облике, на шта сам скренуо пажњу и раније (Танасић 2010: 359). И овдје је наведени примјер (пет) такав, а није искључено да је трпни придјев употријебљен у придјевском значењу, што је својствено њима у пасивним конструкцијама. Међутим, у примјеру 5а несумњиво се ради о глаголском значењу трпног придјева.

Облик фуртура првог употребљава се онако као и у савременом српском језику (примјери једанаест до осамнаест), а чини ми се да је мање заступљен у овој прози него што су то претеритални облици. То је опет сасвим логично с обзиром на карактер прозе. Говори се о једном свијету који је имао своју прошлост из које је истјеран, која је одузета, спаљена. У

садашњости јунаци тога свијета или мисле о тој прошлости или се носе са тешком садашњости. И не виде да их било шта очекује добро у будућности: То да *се нећемо извући, нећемо спасити*, мисли велика већина Косоваца. Као да се само у машти може видјети рјешење за њих: *Решићемо* многе муке ако нађемо ту смокву. Реалност је сасвим сурова, нема светла на видику: Бог зна, на шта *ће* све ово *да изађе*. Једино нешто лијепо, радосно може да се очекује у наставку породице, у очекивању порода, који *ће* се опет везивати за драге претке: Бабо, кад ми се роди ћерка, *даћу* јој име Софија. Облик футура другог нисам запазио, а кад су посриједи свршени глаголи, умјесто њега у функцији исказивања тог вида будућности јавља се перфективни презент у временским реченицама (примјери дванаест, петнаест и седамнаест) односно у условним реченицама (примјер четрнаест).

У прози Сунчице Денић често се исказује референцијална садашњост, презентом несвршених глагола, што је практично и једини начин у српском језику. То је она садашњост свијета њених романа коју проживљавају послје изгона са Космета и оног дијела тог свијета који је остао. Наведени примјери илуструју неке моменте из те садашњости. Тај свијет нема право више да штити свој живот: *Не смемо* више да имамо војску, каже ми. Он је из темеља промијењен, истински каратагинизован: Угљаре више *не личи* на село, нити *личи* на оно Угљаре и на Косово. У Бресју *нема* оног народа од пре бомбардовања и прогона. У таквим околностима, у немоћи, њени јунаци се све чешће обраћају – да погледа, помогне или да узме себи, јер и то је спас Богу (примјери двадесет четири и двадесет пет). Али као да ни са те стране нема помоћи ни сажалења: А Бог *ћути* ли *ћути* на оволика чуда, каже Зара. Наравно, тај свијет не види само у другима кривицу, посебно види своју кривицу пред Богом, пред својим прецима који су давали животе за крст часни и слободу златну (примјер двадесет девет).

Наведени примјери свакако само у ограниченом степену одсликавају референцијалну употребу глаголских облика у романима Сунчице Денић, а тиме и свијет појединачног у њима. Ипак, на основу и овако малог броја примјера може се стећи извјестан увид у стварност тога свијета: како се види његова прошлост, садашњост и будућност. Од једног рада мањег обима и не може се више очекивати него да дâ назнаке о свијету умјетничког дјела. А и тако језичке анализе су само један од прилаза његовом разумијевању. Показује се да могу бити интересантне и корисне за улазак у умјетнички свијет ове прозе.

У романима *Три света* и *Свет изван* радње и стања се глаголским облицима исказују и неререференцијално конциповани, тј. у неограниченом понављању. То понављање се врши на различите начине. У наставку ћу навести један број примјера из ових романа који илуструју такво представљање радњи и ситуација.

1. Сетим се често Вука Филиповића, који је, опет, као ретко ко, *откривао* снагу понуђеног, или изнуђеног, снагу сна (*Три света*, 59); 2. Писмен као адвокат, *говорили су* у Угљару (*Свет изван*, 60); 3. *Ишао је често* у Београд, као што су код њега *долазили* људи из разних крајева (*Свет изван*, 62); 4. Музика пре свега, *цитирао је стално* Верлена... (*Три света*, 62); 5. *Јер, зна се: ко је победио страсти, тај је победио и тугу* (*Три света*, 91); **пф.** преко појединачног опште 6. Понекад *би* га благо понешто *упитала*, тако да је он, после тог питања, добијао још већу снагу и енергију за причу о њој (*Три света*, 91); 7. *Слушала га је* и кад *би правио* могуће претпоставке око Делибашића (*Три света*, 91); 8. И *ретко, врло ретко, питала би* га нешто што је више ишло у прилог његовој причи но самом том Делибашићу (*Три света*, 91); 9. „Ово дете ме поврати”, *говорила би* после сваке његове победе (*Свет изван*, 32); 10. Девер Михајло *би* ме *терао* да му певам ону Ој моја, ој моја ружо Румена (*Свет изван*, 57); 11. Сваке вечери, пре спавања, а рано је одлазио на спавање, и то у ону своју средњу собу, баш када *смо се* ми *окупљали* на вечеру или на прање ногу и слично, он *би куцнуо* на прозор (*Три света*, 100); 12. А, кад *би описивао* лепоту Свеца, он *би устао, исправио се* и *показивао*, са осмехом, дугу косу, пуштену низ рамена, онако природно коврцаву... (*Три света*, 104); 13. И они који су пристизали *прикључили би се* маси, *лепили се* за њу (*Свет изван*, 38); 14. Беше болешљива. Она болешљива, а Тома *плакаше често* (*Три света*, 89); 15. Све *викаше* Михајлу, дај ми ово дете да мало освежим кућу поред ове мушкадије (*Свет изван*, 30);

16. Чех, освојио целу групу. Лепо *говори*, *лепо се смеје*, као што је и сам леп (*Три света*, 34); 17. Не, не говорим о звуку који кап *произведе* кад *кане* у ту реку (*Три света*, 25); 18. Готово сви знају да Драгорад сваке ноћи, пред сан, *оде* до Косовог поља, с капом до наспред носа, како га не би препознао неко од комшија Албанаца (*Свет изван*, 14); 19. *Сетим се често* Вука Филиповића, који је, опет, као ретко ко, *откривао* снагу понуђеног, или изнуђеног, снагу сна (*Три света*, 59); 20. Све чешће се у Србији *прича* како Косовци имају пуно новаца од продаје кућа и имања (*Свет изван*, 24); 21. И она гранчица или кита босилка за освећење воде коју свештеник опоје уочи великог празника исто *се* тако *везује* (*Свет изван*, 53); 22. А соко, лево на стубу, једном од безброј широких родних поља средоземља, *ћути, соко птица сива*. Усамљени војник, са којим увек повезујем српске и косовске витезове (*Три света*, 53); 23. Не чуди што студенте *натера* да му запевају неку стару косовску (*Три света*, 61); 24. У кафанама се, дакле, све дешава. *Гледају се* директне конференције из Уједињених нација, *прославља се* Новакова победа... (*Свет изван*, 14); 25. Сада *се склањамо*, просто *се вређамо* кад нас *послуже* том цигаретом (*Три света*, 33); 26. *Смрачи* ми се пред очи, *сав се тресем* кад *помислим* да сваке вечери излазим да сачекам унуку из школе (*Три света*, 34); 27. Кад ме сви *грде* због неке несмотрене игре,

уцињене штете или безобразлука, он ме узима к себи (*Три света*, 98); 28. Кад *наићем* на место где су оне, *замирише* ми земља као душа најмилијег бића (*Свет изван*, 50); 29. Кад *почне* косидба или сетва, *окити* се коса, плуг, срп (*Свет изван*, 53); 30. (*Три света*, 12); 31. *Кад те највише нешто вуче да кажеш, ућути*, тихо би нас умирила моја мајка, која никада није изговарала ја (*Три света*, 13); 32. Размишљао ових дана о оној старој мудрости да човек кад *умре* све *остави*, ништа не *понесе* (*Свет изван*, 102); 33. *Тек кад нешто изгубите, видите колико је вредело* (*Три света*, 33); 34. *Душевени се мир задобија патњама* (*Три света*, 91); 35. *Мртви се не крију* (*Три света*, 92); 36. *Онда се* она *уздигне* кроз јасна пространства све до сјајних звезда (*Свет изван*, 15); 37. Стари су говорили да се парче земље на Косову *чува* као држава што се *чува* (*Свет изван*, 54); 38. Ипак, неке *се* ствари *дешавају* у сну; неке *се* *понављају* на јави (*Три света*, 67); 39. Професор Јеротић ми једном рече да *се* *ћути* о ономе што је много рањиво (*Три света*, 128); 40. Само луди тако јасно *питају*, као што само луди *иду* за жељом, верујући у вечност (*Три света*, 116);

Сада укључиши компјутер и видиш се са целим светом (*Свет изван*, 58).

Неограничено, нереференцијално, понављање радњи и ситуација у прошлости у овим романима често се исказује облицима перфекта са глаголима несвршеног вида (примјери један до четири). То понављање се може вршити у различитим интервалима: по неком устаљеном реду, кад год се прилика деси, као што је у прва два примјера, или у неким другачијим интервалима, што се назначава посебним језичким средствима; тако је у друга два примјера. За српски језик је карактеристично да се нереференцијална прошлост готово искључиво исказује глаголима несвршеног вида. Само изузетно се користи облик перфективног перфекта – када се преко појединачног исказује опште (Танасић 2005: 401–402). Тако је овдје у примјеру пет. Исто важи и за аорист и будући да се он чешће јавља од несвршених глагола, у овим романима нисам нашао случајеве да се њиме исказује нереференцијална прошлост. Ту изразито ограничену употребу перфективних претериталних глаголских облика у исказивању нереференцијалне прошлости језик надокнађује увођењем потенцијала у игру; у тој улози он се јавља са глаголима свршеног и несвршеног вида, као што свједоче примјери шест до четрнаест. Он се у истој реченици може комбиновати и са референцијално употријебљеним несвршеним перфектом (примјери шест, седам, једанаест, тринаест).

Ови облици, у свим примјерима осим једног, илуструју случајеве неограниченог понављања у прошлости. Њима се казује, дакле, какав је био живот у умјетничком свијету ових романа, само у једном случају, видјели смо – дакле врло ријетко исказује се опште. А у романима се говори о прошлости која није прерасла у садашњост, о прошлости прије *пропасти Косова*. За сјећање на такву прошлост облик потенцијала је врло погодно

средство пошто он у оваквим случајевима уз основну информацију носи и дозу емотивне ангажованости и евокативности; на тако изнесене прошле радње не може се надовезати напомена типа „што се и данас дешава; што и данас чини” (Ивић 1995: 43–44). То и јесте разлог што Сунчица Денић у својим романима изобилно употребљава облик потенцијала за исказивање нереференцијалне прошлости.

Интересантно је да се у романима Сунчице Денић јављају облици имперфекта и за нереференцијалну прошлост (примјери четрнаест и петнаест), што јесте могућност овога облика (Танасић 2005: 431), али није често у језику савремених књижевних дјела. Као и кад је посриједи референцијално представљање радње, овај облик уноси моменат њене доживљености. Њихова употреба у тим романима има потпуну оправданост.

Прегледајући ове романе нисам запазио употребу футура за исказивање нереференцијалне будућности. Ако се и може дозволити могућност да има примјера такве употребе, свакако она не представља одлику тих романа.

Насупрот будућности, садашњост се у овим прозним дјелима Сунчице Денић често представља нереференцијално. Неограничено понављање радњи⁵ и ситуација у садашњости може бити различито. Може то бити уобичајено понављање као што је у првом примјеру. Често при представљању бива истакнут карактер интервала у којима се понављање врши – неким прилозима или другим ријечима у сличној функцији одредбе таквих радњи. Такве ријечи су у навођеним примјерима подвлачене. Такође, у овим романима понављање садашњих радњи често се исказује временским реченицама с везником *кад*, гдје се понављање радње у управној јавља у вези с понављањем радње у зависној клаузи, што је готово апсолутно правило за временску реченицу с везником *кад* и предикатима у презенту (Танасић 1996). За разлику од плана референцијалности, гдје се јавља искључиво облик презента несвршених глагола, на плану нереференцијалности јавља се облик презента с глаголима оба вида, што се може видјети и на навођеним примјерима.

Оно што се запажа кад се посматра исказивање нереференцијалне садашњости у овим романима јесте да се у њима почесто обликом презента исказује опште, тј. највиши степен нереференцијалности: трајне истине; могу то бити изреке, пословице, научне истине. Карактеристичан је у том смислу примјер тридесет: То ме је вратило на неку стару изреку коју често изговоримо, али је не поштујемо, а која гласи: *Кад говориш о другима, говориш о себи*. Да је ријеч о изреци као виду општег, свједочи и први дио реченице. Такав вид исказивања нереференцијалности илуструју сви примјери послје тога, у којим се представљају различита искуства, а увијек су та искуства или настала на судбини косовског свијета у романима Сун-

⁵ Постоји и ограничено понављање (в. нпр., Танасић 2021), што, међутим, није у оквиру теме овога рада.

чице Денић или се врло добро могу примјенити и на тај свијет и његову судбину. Није случајно што за једно књижевно дјело има подоста оваквих реченица, уосталом, сама Сунчица Денић повећи број реченица са оваквим типом нереференцијалности даје другим типом слова, што је поштовано и при навођењу примјера. Очито ако то што се таквим реченицама исказује и није закон, јесте нешто као закон, некада и више од закона – светиња. То би се могло рећи за примјер тридесет седам, вриједи га поновити: Стари су говорили да се парче земље на Косову *чува* као држава што се *чува*.

На крају, речено би се могло сажети у следеће. Међу прозним дјелима Сунчице Денић, професора, књижевног критичара и књижевника, запажени су од читалаца и критике и романи Три света и Свет изван. У раду је истраживана употреба глаголских облика у овој улози у изграђивању умјетничког свијета тих романа. Циљ рада био је да покаже како Сунчица Денић у њима користи ове облике у представљању појединачних и неограничено понављаних радњи и ситуација, односно како исказује појединачно и опште. Рад је показао да је употреба глаголских облика у вези са циљевима које је аутор имао у стварању ових књижевних дјела; они се стваралачки користе за изграђивање умјетничке слике свијета људи с Косова – последице пропасти Косова, како писац каже у роману Свет изван. То важи за исказивање референцијалног и нереференцијалног, појединачног и општег. На овом другом плану, плану општег, Сунчица Денић је обликом нереференцијалног презент-а исказала много општеважећих истина, које се потврђују судбином и искуством косовских јунака из њених романа. Рад је показао да има смисла у књижевном тумачењу узимати у обзир и то како се писац служи појединим језичким датостима, у конкретном случају глаголским облицима.

Литература

- Новица Петковић, *Два српска романа*, Београд, 1988;
- Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд, 1996;
- Срето Танасић, *Синтакса глагола*, Предраг Пипер и др., Синтакса савременога српског језика: проста реченица, у редакцији Милке Ивић, Београд – Нови Сад, 2005;
- Срето Танасић, *Референцијална и нереференцијална прошлост у дјелу Три света Сунчице Денић*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима. Међународни тематски зборник, Књига 1: Језик и народна традиција, Косовска Митровица, 2010, 353–361;
- Срето Танасић, *Кратак увод у синтаксу глагола српског језика*, Прилози синтакси српског језика, Источно Ново Сарајево, 2021, 7–38;
- Храковский В.С. (ур.), *Типология итеративных конструкций*, Ленинград, 1989;
- Milka Ivić, *Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju*, Lingvistički

ogledi. Drugo izdanje, Slovoграф, Beograd 1995, 37–55;

Срето Танасић

ВЫРАЖЕНИЕ ОТДЕЛЬНОГО И ОБЩГО ГЛАГОЛЬНЫМИ ФОРМАМИ В ПРОЗЕ СУНЧИЦЫ ДЕНИЧ

Резюме

Среди прозаических произведений Сунчицы Денич, профессора, литературного критика и писателя, замечены читателями и критиками и романы «Три света» и «Свет изван». В работе было рассмотрено употребление глагольных форм в этой роли в изображении художественного мира в Косово и Метохия в этих романах. Работа имела целью показать, каким способом Сунчица Денич в них использует эти формы при обозначении отдельных и неограниченно повторяющихся действий и ситуаций, точнее каким способом выражается отдельное и общее. Работа показала, что употребление глагольных форм находится в связи с целями, которые автор определил во время создания этих литературных произведений; глагольные формы были творчески использованы для изображения художественной картины мира людей с Косово и Метохия – после гибели Косово, как писатель говорит в романе «Свет изван». Это относится к выражению референциального и нереференциального, отдельного и общего. На этом втором плане, плане общего, Сунчица Денич посредством форм нереференциального презенса выразила много общеизвестных истин, которые подтверждаются судьбой и опытом косовских героев из ее романов. Работа показала, что в толковании литературного произведения стоит обращать внимание и на то, как писатель употребляет определенные языковые факты, в данном случае глагольные формы.

Ключевые слова и выражения: литературное произведение, глагольные формы, референциальное и нереференциальное, отдельное и общее.